

не знаходило відгук в його душі. Веселий, дотепний співрозмовник, він завжди готовий був пофілософствувати на любую тему... Його улюбленим предметом була російська література, викладачем якої в той час був В. В. Голубев, великий її знавець і тонкий цінитель. Іноді вони разом виступали на вечорах. О. П. Довженко прекрасно розумів силу художнього слова, його мова була красива і емоціональна... Несподівана смерть обірвала це велике життя. Його нема, але його твори і картини говорять нам про його невтомну і велику працю, полум'яну любов до Батьківщини і гаряче бажання корисно послужити їй. Пам'ять про нього ми назавжди збережемо в наших вдячних серцях.

Глухівчани свято шанують пам'ять незабутнього Олександра Петровича. В 1964 р. на стіні головного учбового корпусу інституту встановлена меморіальна дошка з рельєфом О. П. Довженка, його іменем названа одна з вулиць м. Глухова.

Нещодавно нам пощастило знайти в с. Береза Глухівського району Сумської області у Фурси Ніни Тихонівни (нині вона живе в м. Глухові) рідкісне фото О. П. Довженка з його автографом на звороті від 9 листопада 1912 р.: «На пам'ять доброму товарищу Петру от Довженко».

У той час Довженко навчався на 2-му курсі Глухівського учительського інституту. Його близьким товаришем-однокурсником був Петро Тихонович Фурса — рідний брат Ніни Тихонівни.

Ніна Тихонівна (1906 р. н.) пам'ятає багато цікавих подробиць з життя О. П. Довженка того періоду. Молодий Довженко і його близький друг Петро Фурса часто у неділю навідувалися в с. Березу (в 7 кілометрах від м. Глухова). Хата батьків Петра і Ніни Фурсів стояла край села, потопала в мальовничому вишневому та яблуневому садку, навколо якого росли великі берези, липи та верби. Довженку дуже

сподобалась ця садиба, і він не раз говорив, що вона нагадує йому рідну Сосницю біля зачарованої красуні Десни, де пройшли його дитячі й частково юнацькі роки.

Студенти Довженко і Фурса часто збирали молодь села і розчували з нею українські пісні («Тече річка невеличка», «Повій, вітре, на Україну» та ін.). Через деякий час вони створили такий хор, що послухати його сходились усі односельці. Ще й зараз у Березі є літні люди, які добре пам'ятають виступи цього хору.

О. П. Довженко приносив у Березу заборонені книжки і читав їх молоді, що збиралась у якійсь хаті, особливо остерігаючись місцевого попа-чорносотенця Василя Михайловського. Під час читання біля хати завжди виставлялись дозорці, щоб, бува, хто-небудь з небезпечних людей не підслухав.

У ті далекі часи О. П. Довженко і подарував широму товаришеві Петру Фурсі своє фото з автографом на звороті, що й досі зберігається Ніною Тихонівною Фурсою.

Подав Я. Кривко.

МАТЕРІАЛИ ПРО «ЗАБОБОН» ЛЕСЯ МАРТОВИЧА

Д

осить заплутана історія з публікацією повісті Леся Мартовича «Забобон» в загальних рисах уже з'ясована нашим літературознавством. У передмові В. Гнатюка до першого видання цього твору 1917 р., у спогадах Мартовичевого приятеля І. Кувшіва, опублікованих у газеті «Діло» від 3 лютого 1916 р., а, головне, у двох відомих на сьогодні листах письменника до В. Гнатюка, вперше опублікованих у примітках до другого тома «Творів» Леся Мартовича 1943 р., подаються цінні документальні матеріали, що стосуються процесу створення повісті та спроб її публікації. Ці матеріали більш чи менш повно з відповідними коментарями використовуються і наводяться у статтях та

розвідках про Мартовича, у передмовях до його творів, що належать С. Крижанівсько-му, О. Засенкові, В. Лесинові та ін.

І все ж в історії надрукування (чи, власне, ненадрукування) повісті Мартовича ще не все ясно. У знайдених нами листах В. Гнатюка до члена редакційної колегії «Літературно-наукового вісника» М. Грушевського містяться цікаві документальні дані, що стосуються цієї повісті. Так, досі дослідники не вказували точно, коли Мартович завершив працювати над цим твором. На основі листа В. Гнатюка від 2 грудня 1911 р. можемо уточнити цю дату; є тут й інші цікаві деталі. Наведемо цей лист повністю.

«Високоповажаний пане професор!

Вчора прислав Лесь Мартович на мої руки повість під назвою «Забобон», написану на машині, дрібним письмом, на 128 сторінках звичайного аркушевого паперу. Думаю, що вона дасть до 10 аркушів друку. Він хотів би друкувати її або в «Літературно-науковому» віснику, або окремо в «Видавничій спілці» і запитує, кілько може за неї стати, бо від відповіді залежить, чи лишить її у «Видавничій спілці», чи відбере.

Прошу також сказати мені, що маю йому відповісти і чи повість вислати до Києва, чи ні.

З правдивим поважанням
Волод. Гнатюк¹

Після отримання відповіді з Києва В. Гнатюк повідомив Л. Мартовича про умови, на основі яких його повість могла б бути надрукована. У листі від 11 грудня 1911 р. він пише тому ж київському адресатові: «Нині дістав я відповідь від Л. Мартовича; він годиться, щоб йому заплачено зо 60 кор[он] від аркуша (і окремо за відбітку 50 кор[он]). Числить, що аркушів буде 12 (а не 10, як я думав). Значить, різниця не велика, тим більше, що не знати, чи буде дійсно 12 аркушів. При тім він каждає, щоб йому не роблено ніяких поправок, особливо язикових, і полишено провінціалізм, яких він уживає свідомо. Чи вислати повість до Києва?»

Отримавши позитивну відповідь, В. Гнатюк зразу ж вислав на адресу контори «Літературно-наукового вісника» машинопис «Забобону». У листі від 27 грудня 1911 р. він пише: «Рівночасно висилаю на адресу контори повість Мартовича. Очевидно, що пояснення в нотках (пояснення у виносках до окремих малозрозумілих слів і провінціалізмів.— Ф. П.) можна дати, як будуть потрібні; аркуш друку розуміється «Літературно-наукового» вісника, а не «Видавничої спілки».

Але машинопис твору десь застряг у Києві на пошті (можливо, що він побував у цей час і в царській цензурі). Тоді В. Гнатюк почав розшуки «Забобону». В листі від 4 лютого 1912 р. він пише: «Повість Мартовича вислав я, як писав (бо не зник одно говорити, а друге робити) іще 28/ХІІ на адресу контори. Коли вона там не лежить, то їй лежить у Флоринського, чи кого там. Дня 5/2 я рекламував її і думаю, що за дватри тижні доставлять її конечно до контори або до мене назад тому, що я подав вартість рукопису на 1000 кар[бованців]. Прошу зазначити собі дату її доручення — коли взагалом прийде, бо може буде можна внести жалобу до міністерства».

Врешті-решт машинопис твору було вручено адресатові, але на той час автор з певних міркувань відмовився від публікації свого твору в «Літературно-науковому віснику». У листі від 16 березня 1912 р. В. Гнатюк пише редакції цього журналу: «Л. Мартович просить, щоби йому рукопис звернули. Як будуть висилати, то на таку адресу: Лесь Мартович, канд[идат] адвокатури, Улицько Зарубане, [пошта] Потиліч».

Що ж спонукало письменника забрати свій рукопис? Відповідь на це питання дає публікований нижче лист Л. Мартовича до В. Гнатюка. Серед аргументів Мартовича є більш і менш вагомі. Так, посилання на те, що цей журнал «нерадо» друкує твори «не своїх» письменників не зовсім відповідає істині, бо на його сторінках в цей період друкувалися твори багатьох різних письменників (наприклад, Лесі Українки, О. Кобилянської та ін.). Переконалишим є другий аргумент, висунутий Мартовичем. Відомо, що свою повість він писав, вже будучи хворим, протягом 1909 і 1910 років. Писав, як визначено у листі, зразу начисто, отже, міг мати сумніви щодо того, наскільки вона визначена з художнього боку. У всякому разі І. Кушнів згадує, що спонукав Мартовича ще раз переробити свій твір: «Я намовив його, щоби відібрав рукопис і ще раз, по упевненні певного часу, переробив, бо, знаючи нахил покійного (тобто Л. Мартовича.— Ф. П.) до сатири, я боявся, що річ, хоч закроена поважно, та писана в часі хвороби, часами просто серед фізичних болів, може вийти скарикатурована».

Однак, забравши рукопис, Мартович ніяких змін у твір не вніс,— очевидно, не побачив у ній якихось «промахів».

Як видно з листа, Л. Мартович покладав великі надії на публікацію цього твору, оскільки терпів матеріальні труднощі. В іншому листі до В. Гнатюка Л. Мартович пи-

¹ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1235, оп. 1, од. зб. 419. Цитовані нижче листи В. Гнатюка зберігаються там же.

сав, що гонорар за повість він мусить передати своїм речителям, а для себе сподівається «обірвати хоч на відбитку» (йдеться про окремі відбитки повісті з журналу).

У листі згадана повість О. Кобилянської «Через кладку», що почала друкуватися з січня 1912 р. у «Літературно-науковому віснику». Л. Мартович, очевидно, висловлює своє враження тільки від початку повісті, що був надрукований у № 1 ЛНВ.

Публікацією цього твору, підготовленою з вини редакції вкрай незадовільно, обурювалась і сама письменниця. «Стільки друкарських помилок, поперекручувань, поопусканих слів і речень [...], що мене просто розпука бере,— писала О. Кобилянська.— Стільки праці, стільки боротьби о вільну хвилину, щоб могла покласти то на папір, що тиснулось під перо, а потім побачити свою працю карикатурною і покаліченою»².

Песа, про яку пише Мартович, має назву «Політична справа. Сценічний образ у 4-х діях», письменник почав працювати над нею на початку 1912 р. (опублікована у третьому томі його «Творів» 1943 р.).

Лист Л. Мартовича надійшов до відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки 1964 р. разом з невідомою досі частиною архіву В. Гнатюка. Він, як і два інші, вже друковані, листи Мартовича з приводу «Забобону», недатований. На основі цитованого вище листа В. Гнатюка від 16 березня 1912 р. датуємо його початком цього ж місяця. Отже, написаний він після двох попередніх, які датуються приблизно осінню 1911 р., і, так би мовити, завершує листування Мартовича з Гнатюком з приводу публікації даної повісті. Майже все листування Л. Мартовича загинуло 1916 р., збереглися тільки окремі листи (до речі, не представлені в жодному виданні творів письменника).

[Початок березня 1912 р.]

В[исоко]поважаний добродію!

Я вже мав написане до Вас письмо, коли одержав Вашого посліднього листа. А саме просив я Вас тоді, щоби Ви вистаралися для мене від редакції о завдаток, бо тоді припадала одна з рат до заплати. Очевидно, з огляду на Ваш лист я не зваживсь обставати при своїй просьбі та для того не вислав свого письма. За той час речиньць до заплати проминув. Як собі мої речителі порадили — се для мене доси таємниця, бо, коли я не старчився в слові, то не маю лица показатися між люде. Тепер мені вже все одно: не залежить мені зовсім на тім, щоби повість друковано. Через те будьте ласкаві відобрати від редакції «Забобон» і прислати мені його. Спонукує мене до сеї постанови кілька причин; дещо з того скажу Вам. Перше всего знаю, що в редакції нерадо приймають твори «не своїх» писателів. Нащо мені силоміць пхатися поміж людей, які, може, лиш з простої чемності не відмовлять місця в ЛНВ для мене, а в душі зовсім тому не раді? Хто зна, чи не з цієї причини стріли мою повість такі пригоди? Тим більше утверджує мене в цім переконанню та обставина, що (як про це недавно звідавсь) Винниченкові відмовили місця в ЛНВ через те, що повість була задовга. А моя також не грішити короткістю.

Друге: коли я прочитав в 1-шій ч[ислі] ЛНВ Кобилянської повість, то я злякавсь. Так неграмотно і по-штубацьки вона писана. Боюся, що і в моїй повісті буде досить промахів, бо я її зовсім не оброблював, лиш писав відразу начисто. Може бути, що так само, як К[обилянськ]а, я також не помітив із загоряча тих промахів та завважу їх тепер.

А третє: я досі не бачу причин, для кого і для чого ми пишемо? На лиха вано кому здалось! Чи для тих 500 передплатників ЛНВ? Чи вони сего потребують?

Ось я тепер кінчу один сценічний образ і мучуся над тим, як би його попусувати якою-небудь тенденцією, щоби був пригожий до читання для мужиків. Бо бігме не розумію, для якої саме інтелігенції ми пишемо?

Я одержав запросини для ювілейного видання в честь Ф[ранк]а. Участь хочу взяти. Міг би я іменно написати деякі спомини про кандидатуру Ф[ранк]а в 96 р. Але ж мусів би я згадати про деякі річі — досить курйозні, які би кидали не досить підхлібїї барви на декого з патріотів. Не знаю, чи годиться в такім видавництві та писати такі річі. А не маю кого порадитись, хоч гинь!

Вибачайте, що завдаю Вам клопоту моїми справами, але, як видите, я й сам у клопотах.

Улицько Зарубане
п[ошта] Потилич

З поважанням
Лесь Мартович³

Подав Ф. Погребенник.

² Див.: Т. Слюдікова, Б. Крендель, Листи свідчать, «Літературна Україна» від 15 листопада 1963 р.

³ Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки Міністерства культури УРСР, ф. 361, п. 17.